

Компетентност и значение на дейностите в ежедневието на деца с увреждания и деца в институции

Лилия Тодорова

Competence and importance of daily activities for children with disabilities and social disadvantage: *The use of self-report measures in occupational therapy with children is rapidly expanding. There is convincing evidence that the views of children are different from, but as valid as those of their parents. The paper describes the application of Child Occupational Self Assessment (COSA) to explore competence and importance of daily activities for children with disabilities living in families as compared to children deprived of parental care.*

Key words: *self-assessment, competence, importance, daily activities, children with disabilities and social disadvantage.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Нарушенията в детското развитие обикновено са базирани на заключения на специалисти и възрастни, които оценяват развитието на детето в зависимост от собствените си разбирания и общоприетите норми и очаквания. Въз основа на направените заключения детето получава етикет, който в повечето случаи не дава достатъчно информация за същността на проблема, тъй като не отчита неговото мнение.

Ерготерапията е здравна професия, насочена към промоция на здравето и благополучието чрез осигуряване на възможност за участие в смислени и значими дейности. Водеща роля има клиент-центрираният подход, който отчита мнението на клиента като най-добър експерт по отношение на собственото си състояние и проблеми. Този подход поставя акцент върху изследването на субективните аспекти на дейностното изпълнение, което от своя страна издига ролята на самооценъчните методи и средства за оценка.

Самооценката е основен компонент на самосъзнанието, който отразява отношението на личността към себе си и представлява необходима предпоставка за правилна ориентация в обществените взаимоотношения [2]. Самооценъчните процеси оформят параметрите на взаимоотношенията между детето и обкръжаващия го свят, допринасят за развитието на неговата компетентност и гарантират качеството на изпълняваните от него дейности [1]. Въпреки съществуващите съмнения относно надеждността на самооценъчните методи в детска възраст, научните изследвания убедително доказват тяхната нарастваща роля в педиатричната ерготерапия.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Инструменти за самооценка в ерготерапията

Дейностите представляват основната цел и средство в ерготерапията. Обект на въздействие е дейностното изпълнение, което се разглежда като динамично взаимодействие между личността, дейността и средата, в която тя се извършва. Дейностното изпълнение включва два компонента – обективен (видимото поведение, свързано с извършването на дейността) и субективен (свързаното с него когнитивно и афективно преживяване). Клиент-центрираният подход поставя изискването за прецизна оценка на субективните аспекти на дейностното изпълнение. Самооценъчните методи и средства за оценка представляват ефективен инструмент за оценка на субективното преживяване. Докато тяхното приложение при възрастни не подлежи на съмнение, надеждността и достоверността на самооценъчните методи в детска възраст все още са предмет на обсъждане.

През 2000 г. в обширен обзор на средствата за самооценка, използвани в педиатричната практика, Sturges, Rodger & Ozanne правят съпоставката между 12 самооценъчни инструменти и голям брой литературни източници. Проучването показва нарастваща чувствителност към гласа на детето и уважение към неговите усещания и разбирания и потвърждава, че мнението на децата се отличава с голяма степен на валидност и устойчивост във времето въпреки различията в гледните точки на децата и техните родители. Според авторките децата от ранна възраст са способни да предоставят информация за себе си, която е уникална по характер и се отличава с известна степен на валидност и висока степен на стабилност във времето. Това се дължи на факта, че детето е ангажирано със своите преживявания през цялото време, докато родителите, учителите и другите респонденти базират своята оценка на наблюденията си през ограничен период от време. Съществена предпоставка за осигуряване на максимална надеждност и ефективност на самооценъчните средства за деца е техният дизайн. За гарантиране на успеха на самооценъчното средство то трябва да бъде внимателно подбрано за конкретното дете и ситуация, а провеждането му да бъде старателно подготвено [6].

Самооценъчните методи се използват с най-голям успех при определяне усета за ефективност в дейностите, извършвани от детето. Те намират научно и практическо приложение при идентифициране на проблемите и формулиране на значими цели и служат като отправна точка в планирането на интервенцията [5]. Научните изследвания показват, че децата и младежите имат желание да бъдат включвани активно в решенията, свързани с тяхното здраве, както и да съдействат в терапевтичния процес [6].

Дейностна самооценка на детето (Child Occupational Self-Assessment, COSA)

Дейностната самооценка на детето е инструмент от типа оценъчни скали, които се използват широко за количествено представяне и измерване на субективни мнения и оценки на явления, процеси и събития. Докато повечето изследователски методи предоставят информация за наличие или липса на определено качество, то оценъчната скала дава възможност за количествена оценка на неговата степенна изразеност.

Инструментът е предназначен за деца на възраст от 8 до 13 години с адекватни комуникативни способности за самооценка и планиране, които проявяват желание за съдействие на терапевта. Той не е подходящ за деца с неустойчиво внимание, тежки когнитивни нарушения и липса на вътрешен поглед за силните и слабите страни. Освен с детето инструментът може да бъде проведен и с родител или членове на екипа. Това позволява да се направи съпоставка и да се установят евентуални различия в гледните точки. Водеща роля обаче има оценката на детето.

Дейностната самооценка на детето съдържа 25 твърдения, свързани с дейностите от ежедневието на детето, които то трябва да оцени по две четиристепенни скали по отношение на компетентността в изпълнението и значението на дейността. Инструментът адресира дейностната адаптация и нейните компоненти – дейностна идентичност и дейностна компетентност. Дейностната адаптация представлява процес на изграждане на позитивна дейностна идентичност и овладяване на дейностна компетентност с течение на времето в естествената за клиента среда. Дейностната идентичност отразява усещането за това кой си и какъв искаш да бъдеш, а дейностната компетентност е свързана с усещането за способност, контрол и удовлетворение при изпълнение на очакванията на ролите [4].

Дейностната самооценка на детето е разработена в две версии – картова форма и въпросник с картинки, използвайки познати визуални символи и разбираем език. Съществува и обобщен въпросник, който се използва главно от по-големи деца и от провеждащия изследването за записване на отговорите. Подборът на версията

става според желанието на детето или по преценка на терапевта в зависимост от нивото на неговото развитие.

Съществено значение се отдава не на достоверността на самооценката, а на това детето да разбира правилно и да осъзнава това, което оценява. Затова в повечето случаи попълването на въпросника се съпровожда с насочващи въпроси и примери под формата на т. нар. когнитивно интервюиране. Kramer, Smith & Kielhofner предлагат различни подпомагащи стратегии като използване на фотографии, картинки, неподвеждащи въпроси, помощ при четенето и писането и др. [5].

Дейността самооценка е проведена общо с 42 деца на възраст от 7 до 16 години, от които 30 в неравностойно положение, 7 с физически увреждания и 5 здрави деца. Децата в неравностойно социално положение са от Домовете за деца лишени от родителски грижи „Райна Гатева“ и „Димитър Басарбовски“ в гр. Русе, а децата с увреждания, както и здравите деца, се отглеждат в семейна среда. Децата с увреждания посещават Дневен център „Милосърдие“. Характеристиката на изследваните групи по полов и възрастов признак е представена в Таблица 1. Тъй като проучването още не е приключило, липсва съизмеримост в броя на децата от изследваните извадки.

Таблица 1: Характеристика на изследваните групи деца.

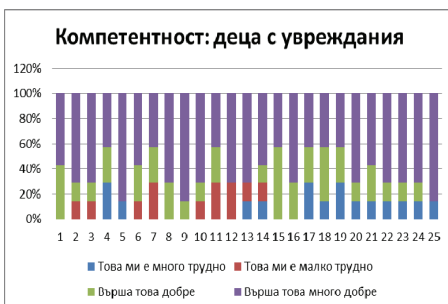
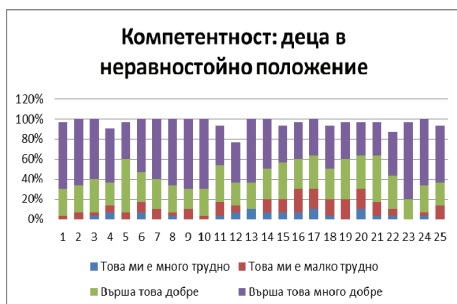
Статус	Момичета			Момчета			Общо	
	брой	%	ср. възр.	брой	%	ср. възр.	брой	ср. възр.
Деца в неравностойно положение ДДЛРГ „Райна Гатева“	9	60	12	6	40	9,5	15	11
Деца в неравностойно положение ДДЛРГ „Д. Басарбовски“	4	27	11,5	11	73	11	15	11
Деца с увреждания	4	57	10	3	43	11	7	11
Здрави деца	2	40	8,5	3	60	10,3	5	9,6

Тъй като инструментът е в процес на апробиране в България, от съществено значение е информацията по отношение начина на администриране – предпочитан формат, посока и време на провеждането, подпомагащи стратегии. Повечето от изследваните деца предпочитат картовата форма и въпросника с картинки и използват вертикална посока на попълване. Почти всички деца се нуждаят от насочващи въпроси и разяснения. Пълна статистическа обработка и сравнителен анализ на данните ще бъдат направени след приключване на цялостното проучване.

Компетентност в изпълнението

Анализът на обобщените резултати по отношение компетентността в изпълнението на дейностите от ежедневието показва, че около 30% от децата в неравностойно положение срещат по-големи или по-малки трудности в училищните дейности и подготовката на домашните, взаимоотношенията с приятели и съученици и решаването на проблеми.

За 29% от децата с увреждания най-трудните дейности са „купувам си нещо сам“, „подготвям домашните си“ и „мога да обясня идеите си разбираемо“. Приблизително същият дял от децата изпитват различна степен затруднения да се съсредоточат върху това, което правят, както и в съвместните дейности с родители, съученици и приятели.

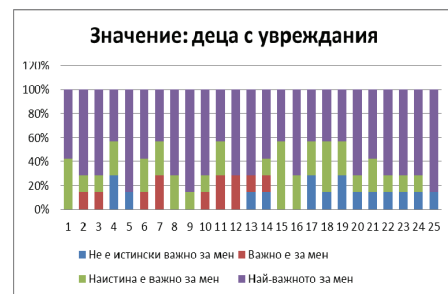
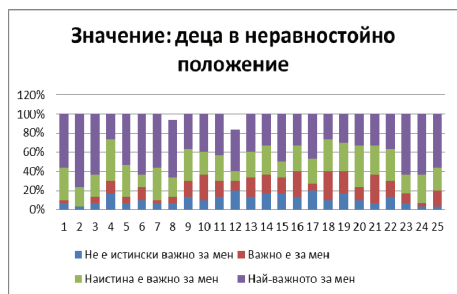
Фиг. 1: Компетентност в изпълнението: деца в неравностойно положение

Фиг. 2: Компетентност в изпълнението: деца с увреждания

Значение на дейностите

От фигури 3 и 4 е видно, че изследваните децата определят по-голямата част от 25-те дейности включени в инструмента за самооценка като най-важни или много важни за тях.

Сред най-важните дейности за децата в неравностойно положение се открояват „обличам се сам“, „храня се сам“, „наспивам се добре“, използвам тялото и ръцете си. Най-маловажни за тях са „правя различни неща със семейството“ и „подготвям домашните си“.

Фиг. 3: Значение на дейностите: деца в неравностойно положение

Фиг. 4: Значение на дейностите: деца с увреждания

Децата с увреждания отдават най-голямо значение на ежедневната работа, придвижване от едно място на друго и привършване на работата без умора. И за тях подготовката на домашните не е истински важна, както и самостоятелното пазаруване и умението да обясняват разбираемо идеите си.

Прави впечатление, че много трудните за децата дейности не попадат в обхвата на техните ценности. Дейности, които създават затруднения на повечето деца и същевременно са много важни за тях са „измислям как да свърша нещо, когато имам проблем, „обяснявам идеите си разбираемо“ и „правя различни неща със съученици и приятели“.

Съпоставка деца с увреждания – деца в институция

Направен е анализ на Дейностната самооценка на деца от ДДЛРГ „Райна Гатева“, проведена в периода януари – април 2011 г., в съпоставка с проучване на

самооценката на деца с увреждания, които живеят в семейна среда и посещават Дневен център за деца с увреждания „Милосърдие“ в гр. Русе, проведено в периода май – юни 2010 г.

Обработката на данните и графиките е проведена с програмата STATGRAPHICS. Резултатите показват, че за 18 от 25-те дейности се наблюдават съществени различия в отговорите на двете групи деца по скалата за компетентност в изпълнението относно поставената от тях оценка „Върша това много добре“. Анализът на резултатите за двете групи деца по скалата за компетентност показва, че децата, отглеждани в институция, имат по-ниска самооценка от тези, които са с увреждания, но живеят в семейна среда.

Това навежда на мисълта, че институционализацията в детска възраст крие рискове от формирането на личност с ниска и нестабилна самооценка в резултат от ограничените възможности за натрупване на житейски опит.

Относно скалата за значение на дейностите не се наблюдават такива различия. Както децата с увреждания, така и тези, настанени в институция, от четирите степени за важност определят по-голямата част от 25-те дейности включени в оценката като най-важни за тях. Единици са тези, които смятат, че дадена дейност не е истински важна.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се обобщи, че независимо дали децата са с увреждания или са настанени за отглеждане извън семейната им среда, те имат еднакви потребности и сходни приоритети.

Дейността самооценка е инструмент с богата информативна стойност за усета за ефективност и ценностите на детето. Той може да бъде използван за създаване на групови профили на деца с физически и психосоциални увреждания, за оценка на влиянието на средата и като отправна точка за планиране на терапевтичната работа с детето при отчитане на неговото мнение.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Тодорова, Г., Тревожност и самооценка в детска и юношеска възраст, публикувана на: <http://www.psychea-bg.com/thm.php?id=13>

[2] Чернев Ст., Самовъзпитание на личността. В: Теория на възпитанието, под ред. на Л. Димитров, Аскони-издат, София, 2000.

[3] Dunford C., Missiuna Ch., Street E., Sibert J. (2005). Children's perceptions of the impact of Developmental Coordination Disorder in Activities of Daily Living. *British Journal of Occupational Therapy*, 68 (5), pp 207-214.

[4] Keller, Kafkas, Basu, Federico & Kielhofner, Child Occupational Self Assessment (COSA), 2005.

[5] Kramer JM, Kielhofner G., Smith EV Jr. (2010). Validity Evidence for the Child Occupational Self Assessment. *American Journal of Occupational Therapy*, 64, 621–632.

[6] Sturges J., Rodger S., Ozanne A. (2000). A review of the use of self-report assessment with young children. *British Journal of Occupational Therapy*, 65 (3), pp 108-116.

За контакти:

Гл. ас. Лилия Тодорова, Катедра “Кинезитерапия”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082 821 993, e-mail: litod@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.